

СРПСКА НАЦИОНАЛНА РЕВОЛУЦИЈА И ПОЛИТИКА ВЕЛИКИХ СИЛА НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРВУ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА

У историографији, домаћој и иностраној, познати су основни факти из историје Срба (оних у Србији и Црној Гори, и оних под турском и аустријском влашћу), као и политика Великих сила у вези са Источним питањем у првој половини 19. века. Ти су факти везани, пре свега, за опште оквире развоја Источног питања и посматрани су из двоструког аспекта. Најпре, као однос европских сила према Османском царству, а затим и као њихови међусобни односи у ширим европским оквирима. Међутим, српска компонента европске и турске политике Великих сила, за овај период, проучавана је са знатно мање пажње. Догађаји и збивања српске националне револуције посматрани су као сразмерно мали фрагменти у високој политици европских дворова и влада, и више као споредни (или спореднији) аксидани велике историје Европе и Османског царства, и као узгредне појаве ограниченог територијалног и временског дејства. У овом смислу била су конципирана и приказивана готово сва дела европске историографије која су тумачила новију прошлост балканских народа, историју Турске и Источног питања, штавише и новију дипломатску историју Европе. Леополд Ранке, Сан-Рене Таљандије, Бартоломео Куниберт, Вилијам Дентон, Нил Попов и (млади) Бењамин Калај, уз Ами Буса и Сипријена Робера, припадали су оним ретким изузецима стране историографије који су одступали од стандардних концепција. Они нису проблеме балканско-подунавског простора сагледавали кроз призмину идеју политичког волунтаризма влада старих европских монархија, тј. идеју историјског легитимизма, политичких нагодаба (на рачун трећег) и поделе интересних сфера.

I

Контроверза између европске и српске (у ширем посматрању и балканске) историографије, мислимо, имала је своје исходиште у двема основама. Једна основа се тичала методолошког приступа у проучавањима укупне балканске проблематике у сагледавању битних проблема њене историјске еволуције. Друга основа је била иде-

олошког и начелног карактера око поимања значаја и сврхе кретања балканске историје као саставног дела оријенталне политике европских великих сила, а посебно као самосвојног израза историјских потреба и тежњи балканских народа за ослобођењем од вековне управе Османског царства.

Колико је, у првој половини 19. века, у сагледавању текућих проблема европске историје, па и српског питања као дела те историје (коју је тако ингениозно сагледао Л. Ранке — најпре у својој *Die Serbische Revolution, 1829*, а затим и у *Serbien und die Türkei im neunzehnten Jahrhundert, 1879*), и у погледу предложених решења, имала удела филозофија као наука која је универзално тумачила свет и његове проблеме, а колико економске доктрине (теорије) о привредној повезаности старог континента са балканским и левантинским простором, питање је које је, у сфери научне радозналости, још увек недовољно проучено у историографији. Посебно српска национална револуција у првој половини 19. века — која је више пута у свом развоју имала међународни значај и карактер — проучавана је скоро искључиво као објект стратешких, економских или политичких интереса Великих сила у „европској“ Турској, али не и са становишта унутрашњег развоја и историјских потреба балканских народа и њихових напора за ослобођењем од установа и власти Османског царства, дакле — као друштвено-политичких и државно-правних субјеката који су тежили да се укључе у ред независних и суверених народа и држава. Ова, пре свега начелна контроверза у проучавањима историје балканских народа долазила је у пракси, по правилу, још више у раскорак и сукобљавала се са интересима балканских народа и њиховим положајем под османлијском влашћу, претварајући се тако, у великом броју случајева, у политику заштите, опстанка и целокупности тога Царства. Треба нагласити чињеницу: откако је почетком 19. века успешно започела национална револуција Срба у Србији и затим Грка у Јелади, ниједан политички пројекат Великих сила о деоби и уништењу Турске није предвиђао њено наслеђе за тековину балканских народа, иако је 19. век био епоха националних покрета у Европи и стварања националних држава!

Изразит пример пренебрегавања, у стварности, принципа националитета у решавању Источног питања на Балкану од стране Великих сила — представљала је Србија. Њена национална револуција, односно национално-ослободилачки покрет српског народа на Балканском полуострву, са мало изузетака, није одговарао оријенталној политици Великих сила — упркос прогресивним политичким, социјалним и цивилизаторским основама на којима је та револуција настала у покушајима да сломи Османско царство, противу кога су Велике европске силе — Русија, Аустрија и Наполеонова Француска, пре тога водиле више ратова и узалудно покушавале да му учине крај (1768—1774; 1788—1791; 1799/1801).

У чему се огледала, с једне стране, суштина српске националне револуције и, са друге стране, шта су били узроци за неусаглашавање ове револуције са политиком Великих сила у решавању Источног питања као историјског проблема опстанка Османске царевине у Европи?

II

Две су основне политичке мисли Србије у устанку 1804—1813. године: (1) истеривање Турака и представника отоманске власти из устаничке народне средине, и (2) ослобођење околног српског становништва од туђинске управе. Прва мисао је претпостављала стварање установа сопствене, националне управе, а друга мисао — окупљање српског народа у једну државну организацију. Слободан народ и национална држава — синтеза су укупних напора и ратовања Срба са Османским царством.

Оружана борба са Портом за извојевање слободе и упадљиви успеси (чак и за Европу) против султанових војски стварали су материјалне и политичке услове за рестаурацију српске државе после вишевековне турске власти. Ова турска власт, у северном делу Србије, била је елиминисана већ 1804, а довршена до почетка 1807. године падом последњих тврђава. Српска држава, као револуционарна тековина, постојала је (нарочито после заузећа београдске тврђаве) са свим конститутивним атрибуцијама суверености: пространа ослобођена територија, слободан народ који оружјем туче Портине војске, организована национална власт. Нова српска држава у стварању, одржава штавише политичке, привредне или војне односе и са великим европским силама — Аустријом, Русијом и Француском, па чак води и званичне преговоре са Портом о регулацији укупних српско-турских проблема. Револуционарна Србија је у војном савезу са Русијом, и руски представник седи у Београду, а српски војни команданти и врховни политички представници револуционарне Србије одржавају тајне војно-политичке везе са многим истакнутијим Прцима, Бугарима и Власима (Румунима). Устаничка Србија у сталној је вези са слободном малом Црном Гором, и још од 1805. одржава везе са Србима у околним турским санџацима и пашалукима. Порази турске босанске и румелијске војске 1806 (на Мишару и на Делиграду) приморали су Порту на преговоре са Србима и на давање пространих аутономних повластица (тзв. Ичков мир, крај 1806). Срби су, међутим, одбили турске понуде и захтевали пуну независност. Тако је српска револуција, снагом и победама сопственог народа, сама и без непосредне европске помоћи, већ 1806. тријумфовала над Портом, прогласивши самосталност Србије од Османског царства! Тек од пролећа 1807. Србија постаје савезник Русије у заједничком рату са Турском.

Али Србија у периоду 1804—1813. године није постојала само *via facti*, одстрањеном турске управе и изградњом сопствених установа и власти. Револуционарна политичко-војна прагматика била је праћена револуционарном националном идеологијом и њеном пропагандом у целом српском народу и у Турској и Аустрији, а затим и покушајима на дипломатском плану да се нова српска држава призна у међународним оквирима, пре свега од водећих великих сила тога времена — Русије и Наполеонове Француске. Неколико најзначајнијих подухвата у овоме смислу дају карактеристичну илустрацију карактера, циљева и динамике Српске револуције 1804—1813. и њених веза са Европом.

Тако, када је у Србији 1804. избио устанак, митрополит Карловачке митрополије (архидијецезе) Стефан Стратимировић конципира План о обнови Славено-српске државе, за коју тражи потпору на руском двору. Обновљена држава обухватила би етничку територију српског народа и у Турској и у Аустријској царевини. Народности принцип, везан са филозофским начелом о природном праву појединаца и народа на сопствену организацију живота, у складу је и са савременим филозофским идејама просвећености, али и са тадашњим начелним политичким становиштем да Турке — муслимане треба отерати из Европе. (Познати „Грчки пројект“ Катерине II и Јосифа II (1782) давао је исходно полазиште за каснија разматрања, нарочито откако је Српска револуција 1804. створила унутрашњу кризу у Турској). Принцип хришћанске солидарности, као синтеза анахроничном господству муслимана на Балканском полуострву, најбоље би се реализовао ако би велике силе Европе помогле Српски устанак да доврши „унутрашњу“ револуцију балканских народа пре свега као један велики социјално-политички покрет. Ово тим пре што су се Срби показали не само као озбиљна војничка снага, већ и као народ са знатним смислом за политичку, друштвену и културну организацију ослобођених територија.

На реализацији овога посла радило је више даровитих, спретних и смелих људи, са пуно мудрости и животног искуства. Петар Новиковић Чардаклија, Србин из дебарско-охридског краја („Рекалија“), избеглица из Турске и бивши аустријски фрајкорски официр, у политичкој је мисији најпре митрополита Стратимировића, а онда и у Караборђевој, код Руса — и у мисији обнове српске државе и руске помоћи устанка у Србији 1804. године. Исто тако, по налогу Караборђевом и Правитељствујућег Совјета, идеју широке аутономије српског народа заступао је на Порти 1806. Македонац Петар Ичко, житељ Београда, бивши тумач турског посланства у Берлину.

Оваква широка и континуирана активност Српске револуције продужава се, и траје, скоро из године у годину. Свакако под њеним утицајем, руски дипломатски представник у Србији, Родофиникин, почетком 1808. израђује концепт студиозног плана („Записки“) о обнови и организацији српске државе у много ширим границама него што је то била већ ослобођена територија у I српском устанку. (Она је обухватала и две старе српске престонице — Нови Пазар, односно стари Рас, и Скопље.) Грчки патриота, Триандафил Дука следбеник идеја Риге од Фере, пореклом из Костура (у Македонији) и житељ земунски 1807. у штампаној поеми слави Српску револуцију као високо цивилизовану борбу против турског мрачњаштва, а за победу идеја просвећености и људске слободе.

Југовићева мисија почетком 1809. код Руса, и Рада Вучинића с јесени исте године код Наполеонове Француске, израз су ове политичке, интелектуалне и моралне спремности Срба да преузму одговорност, пре свега, за организацију српске државе. За Српску револуцију знамените 1809. године И. Југовић (иначе Србин из Угарске) истицао је код Прозоровског политичко, духовно и морално јединство Срба под турском влашћу и њихову спремност да се окупе око ослобођене

Караборђеве Србије и да се ставе под заштиту руског цара. Слично овоме, Р. Вучинић (Србин из аустриске Војне границе) истицао је спремност и јединство Срба на пространству од крајева јужне Угарске, па преко Србије, Старе Србије, Босне и Херцеговине до предела Илирских провинција — да се, ослобођени и уједињени у једну државно-административну јединицу, ставе под заштиту француског цара. То је он радио и током 1810—1812. преко Мармона и француског министарства спољних послова, нудећи француски протекторат над Србима ако би Наполеон допринео да се српски народ ослободи турске власти, а Срби би допринели Французима да се сруши велики „угарски колос“ (аустријска власт у земљама Круне Св. Стевана). Идеја српске државе, а не само слобода народа српског, ставља се у први план.

Овакве мисли Р. Вучинића, пуномоћника Караборђевог и Правитељствујућег Совјета, на своју иницијативу и с позивом на своју личност образлагао је Французима и Сава Текелија, један од најобразованијих Срба племића у Угарској (родом из Арада), као што су то радили међу Србима граничарима у француским Илирским провинцијама потпуковници Јосиф Синобад (из Книна) и Јосиф Мамула (из Гомирја), после 1809. у служби француске армије.

Такође, недовољно јасна Шкуљићева мисија код Француза (он је био родом из Боке Которске) и мисија Доситеја Обрадовића, првог министра народне просвете на Великој школи у Београду 1810/1811. код Руса у Букурешту, представљали су колико примере конкретне политичко-дипломатске активности револуционарне Србије, толико и доказе виталности српског народног покрета да најмоћнијим представницима европског политичког живота 1805—1812, Русији и Француској, презентира идеју о обнови српске државе као основи за реално (и правично) политичко решење проблема балканског географског вакуума који би настао по пропасти султанове власти у европском делу Турске. У међувремену, у аустријском покушају да се, 1810, докопа српских тврђава на Сави и Дунаву, Караборђе је мобилисао читаву северну половину Србије да се, за случај аустријске интервенције, најупорније супротстави окупацији суседне Монархије (штавише са разрађеним планом о герилском ратовању и преносу снажних диверзантских акција у Срем и Банат ради дизања на устанак тамошњих Срба и Влаха — аустријских поданика).

Познати су, међутим, развојни процеси дипломатске борбе Руса и Француза између 1807. и 1809. односно до 1812. године — да Србија буде или не буде призната као политички субјект у политици Великих сила на Балкану и око Турске. У политичкој антитези да Србија, као побуњена област Турске, мора остати у њеном саставу, или да буде придружена Аустрији, односно Француској при једној глобалној подели Османског царства — што је била француска теза (коју је најватреније заступао Коленкур), Румјанцов је инсистирао на руској варијанти — да при решавању питања „турског наслеђа“ на Балкану Србија постане или самостална територија под царско-руском заштитом или да (као минимум) добије статус трибутарне кнежевине под формалним суверенитетом Портиним, али и са гаранцијама и дипломатским протекторатом руског двора.

Кулминацију овог размимоилажења између руске и француске дипломатије у погледу политичке будућности балканског простора, па и будућности Српске револуције, представљао је ратни план главнокомандујућег руске Дунавске армије адмирала Чичагова из 1812. године. По њему, требало би да Русија преко слободне Србије, и српских околних земаља, отвори фронт према француским поседима у Далмацији, укључујући ту и Црну Гору. У случају успеха, Французи би били истерани са Балкана, Турска би била угрожена, а то би довело и до природне обнове српске државе на простору од Дунава до јадранске обале. То је било у време када су Карађорђе долазили бројни представници српског народа из Херцеговине и суседних крајева Старе Србије и Босне и заклињали се на верност српском војду у борби против Турака. То се све дешавало непосредно по свршетку 1811. године, када су Руси са Србима водили успешне операције против Турака око Видина и Ниша, а Срби сами тукли велике турске војске на Дрини, где је било — на турској страни — и француских штапских и инжењеријских официра!

Међутим, Наполеонов поход на Москву и склапање Букурешког уговора 1812. између Русије и Турске (са познатом VIII тачком која се односила на мирно уређење српско-турских односа) изоловали су Србију од Русије и остале Европе. После изласка Русије из рата са Турском, Турцима је требало скоро годину и по дана да покоре Србе и привремено угуше Српску револуцију.

Нови Српски устанак, продужетак те револуције, у пролеће 1815. отвориће нову етапу у њеном развоју. Развој прилика у српско-турским односима биће у великој мери и под утицајем политике великих европских сила, а пре свега Русије, према проблему Источног питања. У односу, пак, на српско питање, Бечки конгрес сила победница над Наполеоном означаће, с једне стране, крај оружаног дела Српске револуције 1804—1813, а са друге стране — почетак њене нове фазе у другојачијим и измењеним условима у самој Србији, као и на Балкану, у Турској и у самој Европи. Снажан печат развоју српске ослободилачке мисли српског народа, у Србији и ван ње, даваће кнез Милош, чија ће упорна настојања — на унутрашњем плану српско-турских односа — довести до познатог Хатишерифа од 1830. године и елиминације непосредне турске власти у Србији.

III

Што се тиче српско-турских односа 1804—1830, они су се у крајњем исходу завршили стицањем унутрашње самоуправе са врло пространим компетенцијама, са најширим аутономним правима која је Порта морала признати као политички уступак изазван I и II српским устанком, као и њеним међународним обавезама према Русији на основу VIII тачке Букурешког уговора, V тачке Ајерманске конвенције и VI тачке Једренског уговора. Дипломатока и политичка помоћ Русије ствари српског ослобођења била је, у овоме, од велике и непроцењиве вредности. Али, *spiritus movens* била је сама Србија, њени

устанци из 1804. и 1815. под Карађорђеом и кнезом Милошем, као и константни и незадрживи процес ослободилачког покрета који је, са извесним варијацијама у територијалном и хронолошком погледу, обухватио скоро цео српски народ у Босанском и великом делу Румелијског вилајета. Не треба сметнути с ума да се српски народни покрет између 1804. и 1806. одвијао у директном ратовању са Турцима, а затим заједнички са Русима током руско-турског рата 1807—1812. на Дунаву; да је, затим, после Букурешког уговора (маја 1812) Српска револуција стајала сама у конфронтацији са Османским царством све до октобра 1813. године; да је, најзад, нови Устанак 1815. истрајао сам у свом подухвату чак пре но што је руска дипломатија почела да интервенише на Порти након неколико великих пораза Турака у Србији. Период Бечког конгреса 1813—1814. године, упркос мисијама српских представника код аустријског и руског цара, као и код пруског и енглеског монарха — остао је без подршке Српској револуцији и српском народном покрету, што је очито одударало од свечано прокламоване хуманитарно-хришћанске платформе Свете Алијансе и њених политичких начела о правди и пост-наполеоновском социјалном поретку у Европи.

У односу на Србију и српску револуцију Бечки конгрес је Турској признао статус легитимног господара, акт кога ће се Европа држати за све време трајања Свете Алијансе и њене политике у Источном питању. Политичко начело европске дипломатије о одржавању *status-quo-a* у Турској биће управо потпуно супротно ослободилачким покретима и њиховим уставничким и револуционарним покушајима — пре свега у Србији — управо због њихове демократске и народноослободилачке основе и наглашеног радикализма према социјално-економским односима у систему Османске царевине — као, начелно, дубоко противног и превратничког у односу на политичко и друштвено-правно уређење — систем постконгресне политике европских дворова. Све ово, попут Српске револуције, годинама ће осетити и Грчка револуција, с том разликом, на крају, што ће филхеленски расположена Европа најзад ослобођену Грчку признати за суверену државу у концепту европског државно-правног поретка и са атрибуцијом независне Краљевине, док ће Србија, захваљујући само Русии, добити тек статус трибуларне самоуправне Кнежевине и даље у саставу Османског царства. У овом погледу значајно је поменути и два друга крупна добитка у оквиру аутономије Србије по Хатишерифу од 1830. године. То су султанов берат о наследном праву кнежевског достојанства у Србији, и Томос Цариградске патријаршије из 1832. о самосталној организацији православне цркве у ослобођеној Србији. Психолошки и морални значај ових аката значио је много у даљем току српске националне револуције.

IV

После 1830. и сређивања правних, политичких и економских питања у српско-турским односима на ослобођеном делу Србије из 1815, Српска национална револуција одвијала се у више етапа и на начине

које је управо условљавала — допуштала међународна ситуација и политика Великих сила према Источном питању. На билатералне српско-турске односе све више почиње да утиче и спољни фактор који, после 1833, није више представљен само у Русији, већ и у другим европским силама, Аустрији и Енглеској пре свега. Ова тврдња тражи објашњење које, најкраће речено, садржи следеће:

Признањем националне аутономије Кнежевине Србији 1830. године од стране Порте, српска национална еманципација развијала се двоструким путем. С једне стране, тајним активностима националних организација, бунама и устанцима у Турској, бројним политичким миграцијама, а са друге стране — „легалном“ политиком аутономне Кнежевине на Порти и код европских влада. Годином 1830. била је завршена једна преломна етапа Српске револуције, али не и укупан еманципациони процес ослобођења српског народа од турске власти (на територијама непосредно под Портином влашћу), као што није изостало ни настојање да се турски гарнизони у Кнежевини евакуишу и тврђаве уступе Србима. Прикључење територија тзв. Шест нахија (187.000 становника, на 13.300 км² територије) 1833. године значило је колико успешан свршетак српско-турског антагонизма и размимоилажења изазваних Устанком 1815, толико и инаугурацију нове развојне фазе која ће потрајати до Кримског рата. На плану српско-турских односа то је период пост-хатишерифског сукобљавања Српске владе са Портом око тумачења Портине надлежности о оквирима и обиму јавноправног положаја Српске Кнежевине, и то не само према султановом суверенитету, већ и према међународном положају Србије.

Овај нови период развоја српске националне револуције, без непосредне примене оружане борбе са српске стране, започиње је још кнез Милош после 1830. године елиминисањем ауторитета београдског паше као Портиног представника у српско-турским односима, као и сепарацијом Србије од остале територије Турског царства у нарочитом уређењу српско-турске границе, која је била стављена под чврсту контролу органа српске националне управе. Такође и кнежево интензивирање тајних веза са српским крајевима у Турској, као и са Бугарима сведочило је, по преписци енглеског конзула у Београду Д. Ц. Хоџеса, о великом моралном и политичком утицају кнеза Милоша на целом простору од Сарајева до Призрена и Скопља, па и дубље — свуда у Турској, а посебно доласком конзула Великих сила у Србију (сукцесивно, између 1836. и 1839. године). Овај период завршио се Гарашаниновим Начертанијем 1844. и коначним устројством 1849. године организације јединствене мреже устаничко-револуционарних одбора на простору од Босанске Крајине и Херцеговине до Старе Србије и западних крајева Бугарске. (Домаћа историографија је доста детаљно истражила резултате ове Гарашанинове политичке и државне делатности у време његове моћи у Србији — до 1853. године.) Те, 1849. године, међутим, пропала је револуција у Аустрији, и свуда у Европи, па је рестаурација — слично после Наполеоновог пада — прокламовала важност предреволуционарног стања. То је важило и за прилике у Турској.

Што се тиче Србије и њених припрема за револуцију у Турској, чему је на руку ишла револуционарно-устанничка ситуација свуда око

њених граница: у Босанском Подрињу, североисточној Херцеговини, северним пределима Старе Србије и у Видинском санџаку — ствар је морала лећи из два разлога. Прво — зато што је политичка реакција у Европи после 1849. негативно утицала на покушаје нових антилегитимистичких социјално-политичких покрета, и друго — зато што је Русија — у односу на Турску — изричито тражила од српске владе да задржи строгу неутралност, тј. немешање у унутрашње прилике у Турској и Портину акцију пацификације побуњених крајева.

На границама Србије, Аустрија је притискивала Србију својом изразитом туркофилском политиком која се, истовремено, показивала и као антисрпска. Српски добровољачки експедициони корпус (Книћанинов) против Мађарске револуције 1848—49, добродошао у утлушању мађарског покрета, представљао је истовремено овалпоћење снаге српског национално-револуционарног покрета који је могао, у једној непредвиђеној ситуацији, да се окрене и против саме Аустрије и њене политичке германизације југословенских земаља у Монархији (Бахов апсолутизам). (Пре тога, још од 1844/45. године, постојао је у Београду Тајни панславистички демократски покрет који је посебну пажњу посвећивао политичком положају Југословена у Хабсбуршкој монархији.) Доста бројна мађарско-пољска револуционарна емиграција из Аустрије у Турској и акција Омер-паше Латаса (аустријског војног ренегата-избеглице) нагониле су Аустрију на одржавање добрих односа са Турском на основу узајамног респектовања суверенитета, што је опет искључивало могућност аустријског помагања српског национално-ослободилачког покрета у Османском царству. Та аустријска туркофилија јачаће у обрнутој сразмери са растућом србофобијом — утолико више уколико су се, пред Кримски рат, заоштравали руско-турски међдржавни односи.

Кнежевина Србија је са муком могла одржати неутралност у почетом Кримском рату и једва сачувати постигнуту националну аутономију коју је угрожавала не само Porta, него и сама Аустрија — видећи у Србији руску предстражу и *avant-post* на Балкану. Победом западноевропско-турске коалиције у Кримском рату, Париски уговор ће не само заменити дипломатски протекторат Русије у Србији патронатом великих европских сила, већ ће увести и неку врсту дипломатско-политичког секвестра на читаву спољну и националну политику Србије, посебно у њеним даљим односима са Турском.

Кримски рат и Париски мировни уговор значили су, истовремено, у историји Србији и најдубљи пад политике српске националне револуције, чији ће се негативан одраз — под дипломатским, политичким, финансијским и моралним утицајем Великих сила западне и средње Европе у Турској за ово време најјаче оразити у крајевима историјске Старе Србије, где ће се, са форсираном политиком отоманизације, појавити и прозелитске активности Лионске уније и протестантског Роберт-колеџа. Тако ће се, стицајем околности и наглашене туркофилске политике влада европских великих сила, сем побеђене Русије, „српско питање“ као део комплексног и противуречног Источног питања, наћи на дну велике европске политике уопште и, начелно, сматрати као чисто унутрашње питање Османског царства. И свечано про-

глашени султанов Хатихумајун из 1856. године, интереси економске пенетрације европског капитализма у Турској, војно-политичка премоћ Европе у Цариграду и теза о праву сигнатарних сила Париског конгреса да, колективном сарадњом, утичу на даљу политичку судбину Османског царства при решавању његових крупних унутрашњих политичких прилика — надвладала су хуманитарне, социјалне и национално-политичке потребе и тежње балканских народа за ослобођењем од турске управе и турског господства. Еманципациони политички покрет балканских народа, посебно вишедеценијски покрет националне револуције српског народа, није ништа добио превлашћу западних сила у Турској у време Кримског рата и непосредно после њега.

Насупрот дипломатији и владама европских великих сила, јавна делатност неколико истакнутијих научника, публициста и јавних радника (као што су били Сипријан Робер и Убићини међу Французима, Вилијам Дентон међу Енглезима, Имбро-Игњатијевић Ткалац у немачком свету или Рус Хиљфердинг) — поред још неколико других истакнутијих имена — подржавала је идеје хуманитарности, хришћанске солидарности (насупротив муслиманском фанатизму турске управе) и европске цивилизације у пледоајеу за балканске, а посебно за српски народ под турском управом. Но то је претежно била подршка моралне и интелектуалне природе.

Требало је, међутим, да дође до нових потреба и промена у самој Европи — као што су били италијанско, немачко и мађарско питање у Аустрији (и немачком царству), нова оријентална политика Наполеона III, одбацавање „црноморских“ обавеза Париског уговора од стране Русије — па да се промене општи услови за нови пораст анти-турског еманципационог покрета балканских народа и да дође до обнове идеологије и праксе српске националне револуције. Службена незаинтересованост Бизмаркове Пруске за балканско-турске проблеме, Горчаковљев мемоар из 1860. о стању хришћанских поданика Турске, пораст утицаја Виговаца — либерала у Енглеској на вођење спољне политике Британске империје, Наполеонов планови о политичкој дезинтеграцији европске Турске (1891) — давали су нову садржину и нову оријентацију дипломатије великих сила и у односу на решавање Источног питања.

У самој Србији, пак, друга влада кнезова Милоша и Михаила значила је активирање националне политике Кнежевине Србије у српском народу под турском влашћу. Младотурски курс отоманизације балканских народа, са новим пореским и аграрно-правним проблемима у државној политици Турске — такође је утицао на даљу поларизацију муслиманско-хришћанских (господарско-поданичких) односа и на даље обраћање балканске раје слободним балканским државама — Грчкој, Румунији, Србији и Црној Гори. „Српско питање“ као проблем ослобођења српског народа од туђинске, пре свега отоманске власти, од половине XIX века прешло је из претходне летаргичне у нову, акциону фазу. После 1860. године оно се враћало на идејна и практична решења из времена српских устанака 1804. и 1815. године, обogaћено новим историјским, друштвеним, политичким и интелектуалним сазнањима и новим друштвено-историјским стремљењима у

Европи. Та нова фаза успона, разраде и припреме српске националне револуције потрајаће од 1875—1878. године, када ће — иако само својим мањим делом — успети да реализује и прошири тековине Српске оружане револуције из 1804. и 1815. године. Али, то је историографски проблем посебне врсте који иначе, излази из оквира ове расправе.

SERBIAN NATIONAL REVOLUTION AND POLITICS OF GREAT POWERS ON THE BALKAN PENINSULA IN THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY

In the paper is being considered the situation of Serbia in the light of the international politics of Great powers in the first half of the XIX century. The author discusses the question: why the Serbian revolution — (L. Ranke's *Die Serbische Revolution*, 1829) could not be internationally recognized as a political accomplished fact not only in relation to Turkey, but also in Europe. Sprung up from the popular-peasant revolution in the First and the Second Serbian revolutions (1804—1813, 1815) and from several years' fighting of Serbian people against the Turkish armies. In the diplomatic reality of Europe Serbia was considered not only as an »interior coup« in Turkey, but also as an antilegitimistic acquisition which was not politically recognized as an independent State by any European government. Hence, Serbia had to make her way under difficulties to get the recognition of her political independence (it happened at the Congress of Berlin 1878 only). In the meantime, from 1830 to 1854 Serbia had the status of a tributary Principality in relation to the Porte, but her interior development had built up such a mutual relation with the Turks and such autonomous institutions of the interior national administration that the Principality of Serbia represented in fact a State within a State in the Ottoman Empire. In the treatise are set forth closer details. In the same way it is stressed that — contrary to the official policy of European courts and governments — the public opinion in Europe looked very favourably upon Serbia, considering her to be a powerful element of the liberation movement in the Balkans against the anachronous Turkish administration and as an element of the modern European civilisation in comparison with the oriental-islamic State organization of the Turkish Empire.